

Tőkeológia és hamis tudat

Bauer Péter cikkemet (Az újkapitalizmus intézményesülése és válsága, október 25.) bíráló írásában (A populizmus és a válság, december 2.) sok érdekes kérdést vet fel, melyek közül csak néhányra áll most domban reflektálni.

Nem áll, hogy az „eliteknek” a politikai rendszerváltás idején, majd a gazdasági rendszerváltás első éveiben nem volt módjuk átfogó, előrettekintő gazdaságpolitikát kialakítani. A Nemzeti Keresztal-tárgyalások tulajdonreform-bizottságának egyik ellenzéki képviselőjeként inkább azt tapasztaltam, hogy a formálódó „új elit” a „majd a piac eldönti” ideológiája alapján nagyon is tudatosan tartózkodott egy átfogó társadalmi-gazdasági jövőkép megfogalmazásától. (Az igazsághoz tartozik, hogy akkor még magam is hajlottam erre az álláspontra, majd amikor három évvel később – érzékelvén a sodródásból származó problémákat – kollégáim és elvbarátaim körében felvettem az állam és egy tudatos gazdaságpolitika lehetséges szerepének tisztázását, azt a választ kaptam, hogy erre most nincs idő, mert szélsőjobboldali veszély van.)

A szerző állításával elentétben soha nem fogalmaztam meg olyan véleményt, hogy „erős, nem külföldi tulajdonú ipart hozunk létre”. (Olyannyira nem, hogy Róna-Tas

Ákos a Gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban című monográfiámról a Bucsiban írt recenziójában a gazdaság külföldi tulajdonú szektora iránti megkülönböztetett szimpátiát tulajdonít nekem.) Már csak azért sem állíthattam ezt, mert kutatásaim azt igazolják: a külföldi tulajdonú szektorban nemcsak a munkabérek magasabbak, de a munkavállalók általános helyzete is szabályozottabb és kevésbé bizonytalan, mint a hazai tulajdonúban. „Csupán” egy arányproblémát tettem szóvá. Azt állítottam

és állítom, hogy a külföldi tőke túlsúlya hazánkban akkora, hogy már szinte tökéletesen beszűkíti a gazdaságpolitika mozgásterét: az ország gazdasági lehetőségei túlzottan függővé váltak a külső konjunkturális viszonyoktól, s a gazdaságpolitikai vezetésnek nincs módja a gazdasági szereplők közötti lavírozásra.

Való igaz: az általános gazdasági helyzet sokkal rosszabb, és az egyenlőtlenségek is nagyobbak azokban a rendszerváltó országokban, amelyek nem engedték be a külföldi tőkét, vagy az nem mutatott irántuk érdeklődést, és nem hajtották végre kellő időben a külföldi tőke érdekei szerint a profitkiszivattyúzás akadályait elhárító neoliberális fordulatot. Ott külső források híján még több jövedelmet „kellett” elszivattyúzni a társadalom többségétől az „elitek” felhalmozásához. Másrészt ezeken az országokon a teljesítményét a nemzetközi gazdasági-pénzügyi szuperstruktúra a világpiacon leértékeli, így azok a vesztes tőkehiány állapotába kerülnek.

Ez a helyzet Michael Hindley metaforáját juttatja eszembe: „Történetünk az egyszeri szerencsejátékosé, aki mindig ugyanazt a kártyajátékot játszotta, és mindig veszített, azonban sosem panaszkodott. Még akkor sem, amikor barátai figyelmeztették, a játék hamis, azt csalók irányítják abból a célból, hogy megfosszák őt a pénzétől. Csak annyit mondott gyászosan: »Tudom, hogy hamiskártyások, de ez az egyetlen játéklehetőség a városban.«”

Mára mind az egyszeri szerencsejátékosok, mind a játékkaszinót elkerülő válságba kerültek: a gazdasági elitek – többek között a közszféra további megnyirbálásának szorgalmazásával – olyan követeléseket fogalmaznak meg, amelyek a humán tőke további rombolásán keresztül saját hosszú távú érdekeiket – a tőke hosszabb távú értékesülési feltételeit

– is veszélyeztetik. De a félperiferiás újkapitalizmus válsága mellett joggal beszélhetünk az egész világkapitalizmus válságáról is: miközben túltermelés van, a kapitalizmuson belüli szociális vívmányok mindenhol veszélybe kerültek. Ezért (is) szélesednek a tőke számára fölösleges társadalmi rétegek. Sőt egész országcsoportok váltak feleslegessé. Ezért véljük egyre többen, hogy a tőke mára életveszélyessé váló logikáját legalábbis korlátozni szükséges, és erre elsősorban a nemzetközi globalizációkritikai mozgalmak hivatottak. (Bauer Péter állításával szemben a hazai globalizációkritikai mozgalmak tagjai többnyire nem a rendszerváltás győztesei, hanem bizonytalan jövő elé tekintő egyetemi hallgatók. Bauer biztosan tudja, hogy Magyarországon a fiatal diplomások körében rohamosan növekszik a munkanélküliség.)

Bírálom leírja, hogy a társadalom egyharmada a rendszerváltás nyertese. Ez azt is jelenti, hogy a társadalom kétharmada viszont a vesztese. Akik számára a Fidesz-kormány utolsó időszakában és a szocialista kormány első kétszáz napjában az utolsó pillanatban „osztogattak”. (Az „osztogatás” fő kedvezményezettjei Bauer állításával szemben nem a nyertesek voltak.) Ennek a kétharmadnak a körében tűrhetetlen állapotok uralkodnak: számos rétegét a fekete- és szürkemunka bizonytalansága sújtja, s egyre több az olyan vállalkozás, ahol hónapokig egyáltalán nem fizetnek munkabért. A magyar gazdaságban a munkavállalók marxi terminológiával élve nem realizálhatják munkaerőjüket árát sem. Minden hetedik gyermek éhezik. A neoliberális közgazdászok által üdvözölt mostani megszorító intézkedések is elsősorban az alacsony jövedelműeket sújtják. E tények szóvá tételét szokták populizmusnak nevezni.

A „gazdasági ésszerűség” diktálta lépések társadalmilag megvalósíthatatlannak. Ez a válság lényege. A mostani valutakriszisa kapcsán pedig – mely minden korábbinál élesebben mutat rá a magyar gazdaság kiszolgáltatottságára – oda ju-

tottunk, hogy nyugati neoliberális sajtóorgánumok egészen nyíltan befolyást kívánnak gyakorolni a magyar gazdaságpolitikai vezetés személyi összetételére.

A pártok homályos ideológiái – ún. néppárti jellegük – és látványos, a média által is felnagyított küzdelmeik elfedik a valódi feszültségeket és konfliktusokat. És bár igaza van **Eörsi Istvánnak** (Osztylyok és pártok, december 2.) abban, hogy amikor az SZDSZ-t a nagytőke pártjának neveztem (Sajnos, november 27.), sommás, érvekkel alá nem támasztott véleményt fejeztem ki, állásponantomat most is csak árnyalni tudom. Valamennyi magyar parlamenti pártban jócskán akadnak a szociális problémákra és az emberi jogokra érzékeny politikusok. Ugyanakkor csak megerősíteni tudom **Eörsit** abban, hogy gazdasági kapcsolatait, gazdasági klientúráit és hosszabb távú gazdaságpolitikai vonalvezetését tekintve is mind a Fidesz, mind az MSZP mégiscsak elsősorban a nagytőke „vonzáskörébe” tartozik, döntően annak érdekeit képviseli. Marx után: lehet, hogy „nem tudják, de mindenképpen teszik”. Az SZDSZ „gazdasági kapcsolatai” – a mögötte álló gazdasági klientúrákat figyelembe véve – valóban jóval gyengébbek. (Azért is, mert egy kis párt „kijáróképesége” közel sem olyan átütő, mint a nagyoké.) Ugyanakkor – mint azt a mostani költségvetési vitában is láttuk – nyíltan képviselt ideológiájában az SZDSZ vezetése és közgazdász holdudvara kötelezte el magát a legerőteljesebben a nagytőke és a gazdagok érdekei mellett. (Ez a párt lépett és lép fel a legkeményebben az ún. „osztogatás” ellen, és képviseli a szociálpolitikában a lehangosabbakat az a rászorultsági elvet, mely a nemzetközi tapasztalatok szerint a társadalmak erősekre és gyengékre való kettészakadásának intézményesedéséhez és – ha a kulturális feltételek adottak – az etnikai feszültségek élesedéséhez vezet.)

Eörsi István és néhány elvbarátja az SZDSZ-en belül már régóta azt az irányvonalat képviseli – és itt elsősorban a szo-

ciális jogok rögzítésének erőteljes szorgalmazására gondolok –, mely hozzám a legközelebb áll. Kívánom **Eörsi** barátomnak, hogy törekvéseit a jövőben a mostaninál nagyobb siker koronázza.

A mostanság ismét élesedő „kultúrharc” sem más, mint a valóságos konfliktusok és törésvonalak elfedésének eszköze. Lukács János ennek keretében megvédi velem szemben TGM-et, és ehhez egy két évvel ezelőtti írásom azon passzusát emeli ki, mely szerint a felső középrétegek az antiszemizmus fő bázisát jelentik. (NB. A szóban forgó cikket éppen Tamás Gáspár Miklós védelmében írtam.) Idézett állásponantomat továbbra is fenntartom – de ez egyáltalán nem azonos az a kijelentéssel, melyet TGM tett: ő ugyanis nem azt mondta, hogy a felső középosztályból jöhetnek és jönnek is antiszemita hangok, hanem a felső középosztály egészét en bloc cigányellenesnek, nőellenesnek, kozmopolitának, idegengyűlölőnek és antiszemitának minősítette.

Mindazonáltal a TGM elleni jogi síkra terelt hecckampány közállapotunk súlyos tünete. Jogállami körülmények között a Legfelsőbb Bíróság elnökének nem illik egy közíró – bármely kijelentéséért perrel fenyegetni. TGM bár súlyos és szerintem igazságtalan kijelentést tett, az nem meríti ki a gyűlöletre uszítás büntetőjogi fogalmát. (Ezt üzenem a TGM-et feljelentő Lovas Istvánnak is.)

Magyarországon van antiszemizmus és cigányellenesség, ezek azonban Kovács András kutatásai szerint nem hatják át a társadalmat, és az antiszemizmus erősödéséről évek óta nem beszélhetünk. (A masszív antiszemiták aránya tíz százalék, a „megérinthetők” tizenöt.) A cigányellenesség jóval erősebb, de ma már enyhén csökkenő tendenciájú. Úgy kellene ezekről az előítéletekről vitatkoznunk, hogy ne súlyosbítsuk, hanem gyógyítsuk a kórt. Gondoljuk végig: hogyan vélekedne, mit cselekedne ma Bibó István.

SZALAI ERZSÉBET
szociológus